

Original scientific paper

UDC 314.7-051.81(497.11)
<https://doi.org/10.2298/GSGD2302205C>

Received: April 24, 2023

Corrected: May 27, 2023

Accepted: June 02, 2023

Milica Cvetanović^{1*}

** University of Belgrade, Faculty of Geography, Belgrade, Serbia*

STAY OF HIGHLY EDUCATED YOUTH IN SERBIA AS A CHANCE FOR EVEN DEVELOPMENT OF REGIONS

Abstract: The bad economic situation in Serbia has been initiating the intensive leaving of young people abroad for years, most often due to a lack of finding a job in their own country. Serbia remains without highly educated young people who, with their knowledge and modern skills, could affect the development of their home regions. This paper is an attempt to establish a connection between brain drain and the development of the NUTS 3 regions of Serbia, or whether the stay of highly educated youth could affect the even development of the regions. Development problems and reasons for migration are theoretically presented. After that, the results of the research conducted through a survey that included 320 respondents between the ages of 18 and 35 (students and those who already have university degrees) were given. The results of this research are quite negative, and therefore it was determined that the position of youth in Serbia is unsatisfactory. By comparing it with previous research, it is concluded that the situation has been getting worse over the years. Based on the responses of the respondents, certain steps were suggested that should be taken in order to achieve positive results.

Key words: Serbia, youth, home regions, even development, brain drain

¹ m.cvetanovic991@gmail.com (corresponding author)

Introduction

For years, Serbia has been exposed to the departure of a young, educated, and working-age population. The reasons for the departure are various, but most of them indicate that Serbia is not regulated by models that correspond to these population groups, especially in political and economic terms. With the migration of young people from smaller towns to university centres (Belgrade, Novi Sad, Niš, Kragujevac) to study, begins the process of adapting to the new environment without a plan and the motivation to go back to the municipalities they came from. This leads to growing inequalities in the development of the regions. It is considered that the capital, Belgrade, offers bigger opportunities for a better life, but also for a job after graduation. While some young people are trying to permanently settle in a larger city after obtaining a degree, an increasing number of them decide to go one step further and leave the country, which leads to more pronounced negative economic effects on not only their home regions but also the country itself.

Differences in the development of the regions in Serbia are among the highest in Europe, and that fact contributed to raising awareness about the necessity of a policy that encourages balanced regional development. This problem is also the result of long-lasting shortcomings in key competitiveness factors: poor infrastructure, poor market conditions, insufficient business support, a degraded environment, and small investments in increasing the attractiveness of territories (Mijačić, 2012; Mijačić & Paunović, 2011). These conditions lead to poor employment opportunities, especially for young people who are just looking for their first job, but also to negative effects on the development of the regions, bringing some of them to a state of almost complete underdevelopment.

This paper can be divided into four sections. In the first section, an overview of some of the main problems of the regional development in Serbia is given, while the second will discuss the reasons why young, highly educated people leave the country. The third and most important part includes the results of the survey. The discussion, as a fourth part, will interpret the answers of the respondents. In this section, steps that can be implemented to solve or at least mitigate the development problems and the retention of young people in Serbia will be suggested.

Problems of regional development in Serbia

The initial problem should be linked to the changes after World War II, when a large number of the population began to leave rural areas and move to cities, encouraging the process of urbanization and thus the development of economic branches that are characteristic of urban areas. On the other hand, as stated by Lutovac et al. (2017), pronounced migrations in the rural-urban relationship leave agricultural areas without a working population. This process continues today. According to Тошић et al. (2008), studies of urban environments conducted during the 1950s emphasize the interdependence of the spatio-temporal evolution of the city structure with the development of science and technology and the overall socio-economic and cultural transformation of society. However, in Serbia, these influences were less noticeable, except for the economic factor of development, which became primary, often without long-term planning.

The post-war period was the initial phase in the formation of the gap between urban and rural areas, i.e., developed and undeveloped areas of Serbia. A high number of the

regions in Serbia demonstrate that a more developed activity structure exists only in urban settlements, and these development centres determine the processes that take place in the immediate surroundings (Živanović & Gatarić, 2017). In the process of social-economic transformation of the territory of Serbia, which is based on spatial and social movements of the population, different phases of urbanization take turns. They are manifested in demographic, physiognomic, and functional changes in rural and urban settlements (Živanović, 2009). The dynamics of primary urbanization influenced the development of transport, especially road one, which maximally valorised the geographic location of the existing urban centres, which all together contributed to their attractiveness for the population to immigrate (Jeftić, 2015). The concentration of population and jobs in urban areas cumulatively encouraged the concentration of functions, economic activities (secondary and tertiary sectors), and public activities in Serbia. This led to increased diversification of the economic structure and consequently of the capital (production and financial) in rapidly growing but hierarchically and functionally different urban areas, with a simultaneous slowdown in the development of vast rural areas (Živanović & Gatarić, 2013). Social development policy in the second half of the 20th century focused exclusively on the economic development of Serbia, ignoring social, geographical, spatial planning, and other aspects of regional policy, while the problem of underdeveloped areas was solved with direct state incentives. In addition, there was no adequate institutional support that would reduce underdevelopment and help accelerate the development of the backward areas. The process of transitioning the Serbian economy led to a situation in which the underdeveloped areas of Serbia stayed behind other parts of the country. Rural areas, once the main drivers of development, are now the poorest parts of the state, with very visible depopulation (Lutovac et al., 2017).

The polarizing effects of urbanization are most evident in the case of Belgrade, which was the dominant centre of development after World War II (Živanović & Gatarić, 2017). Comparing the first post-war census in Serbia (1948) and the last census (2022), it is evident that the share of Belgrade in the total population of Serbia increased from 5.8% in 1948 to 25.2% in 2022 (Statistical Office of Serbia, 1948, 2022). It should also be noted that the last census did not include data for Kosovo and Metohija, as well as that Belgrade has spatially expanded over the decades to include several surrounding municipalities and settlements. The City of Belgrade has the status of a separate territorial unit, which is why it is also called the Belgrade region. Its influence on the rest of Serbia in every aspect is so strong that it is considered that everything in the country depends on the capital. This fact has led to Belgrade being called "a country within a country" among the population for years. Because of this, regions closer to the capital are in a better position in terms of development than some more distant regions. Čoček (2010:20) states that "the dynamic development of regions close to Belgrade is a reflection of its attractiveness, while districts further to the south tend to be neglected by investors". That attractiveness is reflected primarily in its excellent geographical and traffic position. Belgrade is located on the route of Pan-European Corridors X and VII, and the rivers Sava and Danube divide Belgrade into two parts: one is located on the Balkan Peninsula and the other in the Pannonian Plain. This position gives it, among other things, far bigger chances for the development of numerous branches of the economy, unlike the rest of Serbia. It is an indisputable fact that the number of people moving to Belgrade and its surroundings is constantly increasing, but does that always positively affect the development of this area? On the other hand, too many inhabitants concentrated in the capital and its surroundings in an eco-

nomically weak country such as Serbia can lead to an insufficient number of jobs. It has long been considered that Serbia educates far more students at the faculties than is needed for certain professions. There are a large number of unemployed people who are highly educated. Many of them have master's degrees and even doctorates.

The regionalization of Serbia in the second half of the 20th century was also characterized by the dominance of the traditional approach, based on the classical understanding of the region as a static physiognomic spatial unit, with some attempts at economic regionalization. Such types of regionalization were largely inapplicable in practice, so they did not become part of the legislation related to the planning of a balanced development of the territory of Serbia. The decentralization that was made under socialism did not show the expected results. Serbia's delayed transition into a market economy and its institutional transition into a highly centralized state (especially after the political changes in the late 20th century) intensified and created new regional disparities. Spatial inequality, in socio-economic terms, has to be seen as a permanent development problem in Serbia (Golić & Joksimović, 2017; Winkler, 2012). According to Miljanović et al. (2010:264) "Serbia needs regionalization and decentralization that would more efficiently influence the lowering of regional disparities and more successfully adapt the problems of the regions to contemporary developing flows pursuant to the interests of the regional and local communities and the aims of sustainable development".

Serbia is a post-communist country, and the increasing economic disparities between regions during post-communist transformation are not a new thing. In Central, Eastern, and Southeastern Europe, a post-communist transformation has been progressing at varying intensities with different rates of success. Of all the countries involved, Serbia was the last to begin the transformation process. The gross domestic product (GDP) per capita of Serbia was similar to that of Third World countries, and its economy and politics were corrupt and disorganized (Čoček, 2010).

Reasons for migration

Migratory movements from Serbia are caused by various historical, social, political, economic, and demographic factors. Political crises, ethnic conflicts, and the economic situation encouraged mass forced emigration from the former Yugoslav republics during the last decade of the 20th century (IOM, 2008). Mass departures from Serbia continue, and people of different ages and levels of education are emigrating.

The more unfavourable the push factors that initiate leaving the country are, the higher the percentage of brain drain. It is expected for people to decide to move to another country where their income provides better management of the cost of living. The pull factors that attract the Serbian population to other countries are the possibility of better incomes and bigger job opportunities, a regulated economic system, social security, lower living costs, and good pensions at the end of working life (Krasulja et al., 2016). In the crisis period between the 1991 and 2002 censuses, 212,972 people left Serbia. The countries most often chosen by migrants from Serbia are primarily Austria, Germany, and Switzerland, but also Italy, France, the USA, Sweden, and Canada (Bubalo-Živković et al., 2014). The OECD (2019) states that in 2014, Serbia was among the top ten countries whose citizens sought asylum in OECD countries (which includes all countries to which Serbian migrants most often go). However, it is noticeable that, besides Serbia, the countries on the mentioned list

are mostly those in which the war was taking place at that time (and still is). The same report also states that Serbia is in 38th place out of 50 countries of origin for immigrants who came to the OECD countries in the period between 2007 and 2017.

The results of the research on the position and needs of young people aged 15 to 30 show that their attitudes about their future in Serbia are very negative. Also, 70% of respondents stated that their living conditions do not allow them to start a family (Ninamedia Research, 2016). Those who decide to leave often go to countries where they already have family members, relatives, or friends. Knowing a foreign language can make it easier to decide which country to move to.

According to Pešić et al. (2009:159) "the problems of young people that are recognized at the global level are more emphasized in the conditions of the prolonged economic and social crisis in Serbia". Young scientists and researchers have an unfavourable status in Serbia, which is also the case in other countries in the region. During 1993, 1994, and 1995, the Ministry of Science and Technology and the Institute for International Politics and Economy conducted research on the basis of which they concluded that 1,300 researchers left Serbia in the period 1979–1994 (most of them were graduates and doctors of science in the field of natural sciences) who were employed in scientific research institutions. Most of them were younger than 40 years old (Grečić et al., 1996, as cited in Grupa 484 2010). In the period between 1995 and 2000, the number of scientists and researchers in the Western Balkans decreased by 70% (Vangeli et al., 2010). Although two and a half decades have passed since the end of the war, the economic situation is similar to that of the 1990s.

Health care, education, engineering, and information technology are the sectors that suffer the most from brain drain (Vracic, 2018). The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) states that in the period between 1991 and 2010, Serbia lost about 9 billion USD through brain drain (based on state investments in student education). Most of the graduates who left Serbia in that period were educated in the fields of information and communication technologies as well as the natural sciences (Kutlača, 2010). The situation in Serbia is very critical. Apart from the lack of jobs, most job competitions require work experience, usually several years, as the main condition that a candidate should meet. This makes the situation even more difficult for young people because they cannot find their first job. An increasing number of people leaving the country are being deleted from the records of the Bureau of Unemployment, which gives the appearance of a decrease in the number of unemployed, but the reality is unfortunately different.

Research methods

Numerous researchers and institutions have dealt with the problems of brain drain and regional differences in the development of Serbia. This paper is one more attempt to draw the attention of the authorities to the urgency of solving the mentioned problems. Based on the research literature on socio-economic problems in Serbia and the personal perception of the author, the following hypotheses are set that will be confirmed or denied during this research:

Hypothesis 1: The position of young people in Serbia is unsatisfactory.

Hypothesis 2: Regional differences in terms of development are large.

Hypothesis 3: The highly educated youth is not interested in contributing to the even development of Serbia because they do not see their future in this country.

Research on the interdependence of brain drain and the development of the regions in Serbia was done online (via e-mail and social networks) in 2022 and included 320 people. The respondents were university students and persons who had already graduated, including those with higher education levels (MSc, PhD), aged from 18 to 35, considering that most of the highly educated persons and students of that age decide to leave Serbia. The research contained twenty-one questions.

A survey can be divided into four parts. The first part consists of personal questions related to gender, age, level of education, and employment. The second part examines the plans and attitudes of the respondents regarding the development of their home regions as well as their possible return to their regions. Respondents had the task of marking their home regions as undeveloped, poorly developed, medium-developed, well-developed, or excellently developed region. Using the same development categories as in the previous question, respondents were asked to single out three regions in each of the mentioned categories based on the development facts they knew. The results of this question are presented cartographically. The regions are marked on the map in the category in which the respondents most often mentioned them. The third part of the survey refers to leaving the country. The last group of questions examines the key topics on which the position and stay of highly educated youth in the country depend: politics, economics, and science.

Research results

The largest number of respondents is in the 18-23 age group, which means that they are students or persons who have just graduated.

Tab. 1. Basic demographic data on respondents

Age groups			Gender structure	
18-23	24-29	30-35	Men	Women
63,4%	30,9%	5,7%	28,1%	71,9%

The next question shows the level of education that the respondents have. As only current students and persons who have already graduated participated in the survey, secondary school refers to those who were still students of bachelor's studies at the time of the survey, and more than half of the respondents belong to this category.

Tab. 2. Educational structure of respondents

Level of education	Secondary school (Bachelor studies are in progress)	College	Faculty - Bachelor studies	Master	Doctorate
	53,8%	7,5%	21,8%	14,4%	2,5%

When it comes to their current status, the percentage of respondents who marked themselves as students is more than 80%, which indicates that these categories were also marked by students of higher levels of study. A lower percentage of employment can be explained not only by long-term low employment but also by a long-term employment ban in the public sector in Serbia. On the other hand, when it comes to students, the cause of a small number of employees is most often the Bologna education system, which requires that the student be regularly present at the faculty. This means a large number of hours per week in classes, which makes it difficult to find suitable employment.

In the next question, respondents marked their home regions. They were offered the division of Serbia according to NUTS 3 statistical regions (administrative districts). Although there are 30 regions, 26 of them were included in the research, while four regions in Kosovo and Metohija (Kosovo, Kosovo-Pomoravlje, Peć and Prizren region) were not included for political and administrative reasons. For the same reason, the Kosovska Mitrovica region is shown without the municipalities of Vučitrn and Srbica, and the municipality of Kosovska Mitrovica is presented as a whole due to the unresolved issue of demarcation into two municipalities. The fewest respondents are from the Kosovska Mitrovica region. The majority of respondents are from the Belgrade region (City of Belgrade), which is expected considering the number of inhabitants of the capital city.

Tab. 3. Regional layout of respondents

West Bačka	1.3%
North Bačka	0.9%
South Bačka	5.6%
North Banat	0.6%
Central Banat	1.9%
South Banat	4%
Srem	5.6%
City of Belgrade	20%
Mačva	5.3%
Kolubara	4.4%
Šumadija	6.9%
Podunavlje	2.8%
Braničevo	2.8%
Pomoravlje	4%
Bor	1.3%
Zaječar	3.1%
Pirot	1.9%
Nišava	3.8%
Rasina	4.7%
Raška	2.8%
Moravica	5.9%
Zlatibor	5.3%
Kos. Mitrovica	0.9%
Toplica	1.3%
Jablanica	1.6%
Pčinja	1.3%

Among people studying outside their regions, a large percentage (71.3%) do not plan to return to their home regions after graduation. Only 25.5% of those who have already graduated have returned to their home regions. Almost half of them planned to return and find employment in their home regions after graduation during their studies, while 26% of them said that they returned because they were unable to find a job in the city or region where they studied. The others who returned had other reasons.

The least number of respondents (7.9%) consider that they come from excellently developed regions, while almost 8.8% think that their home regions are undeveloped. The largest number of respondents (35.6%) believe that their home regions are medium-developed. A significant number of them (29.7%) marked their regions as poorly developed, and the rest of the respondents (18%) consider that their home regions are well-developed.

In the question in which the respondents had to single out three regions in each of the development categories, the answers were quite similar. All respondents mentioned the Belgrade region in the first place of excellently developed regions. The second place in this category takes South Bačka, followed by Šumadija. In the first place of undeveloped regions is Pčinja, the region in the southeastern part of Serbia. Jablanica and Kosovska Mitrovica also appear most often in this category. The regions of Toplica, Nišava, and Pirot are considered to be poorly developed. Curiously, all the most frequently mentioned regions in the two previously mentioned categories are neighboring, which is a confirmation of the general opinion about the poor south of Serbia. Regions in the far north of Serbia, as well as in its east, are most often mentioned as medium developed. The neighboring regions of Pomoravlje, Rasina, and Raška are also in this category. Almost the whole of Western Serbia is marked as well-developed. Kolubara region in Western Serbia, as well as the South Banat region in the northern autonomous province of Vojvodina, are the most frequently cited regions in first place in this category.

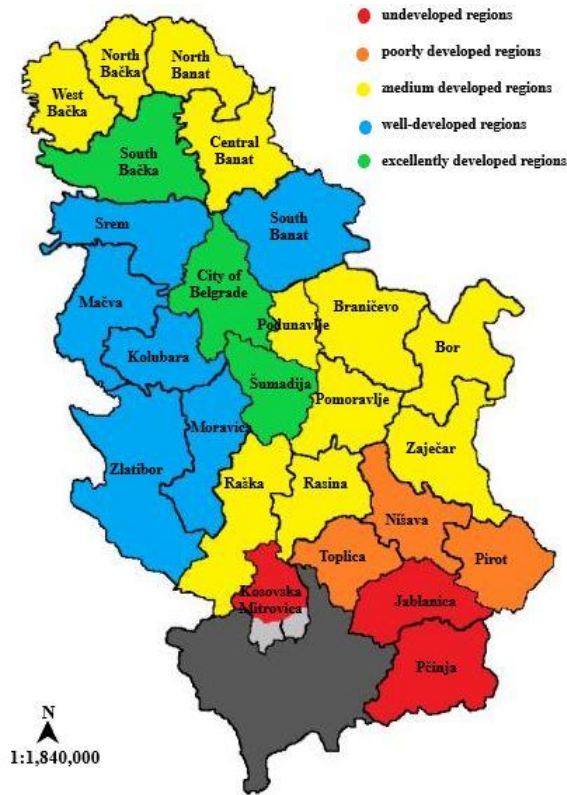

Fig. 1. Development of NUTS 3 regions by respondents (author: Milica Cvetanović, base: Republic Geodetic Authority)

Over 60% of respondents believe that the profession for which they have been educated or for which they are still educating has a future in Serbia, while others do not agree with this. A large percentage of them (62.2%) would like to influence the development of their home regions, following their profession and without monetary compensation, but 24.4% of them would accept this only if they were paid, while the others gave a negative answer. Most respondents would not dare start a private business in their home regions. However, about 30% of the respondents would decide on that step only if there were incentive assets from local or higher-level institutions.

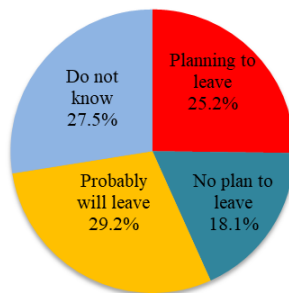

Fig. 2. Answers of respondents to the question about leaving Serbia

One of the key questions was about leaving Serbia. Having in mind the current state of the brain drain process, it is not surprising that the smallest number of respondents stated that they do not plan to leave Serbia (18.1%). The largest number of them (29.2%) will probably leave, while 25.2% of them definitely decided to take that step.

Among the respondents who plan to leave, 21% would leave the country only temporarily, and 21.3% think that their departure will be permanent. However, the largest number (57.7%) of respondents think that the length of the stay abroad depends on various factors, among them adaptation and professional success in another country. When it comes to the reasons for leaving, the respondents were able to offer several answers. Most often, they chose a better standard of living and then a bigger chance of finding a job in their profession, as well as studying abroad and professional training. Their decision to leave has also been prompted by reasons of an ethical nature since they currently live in a society where the educated population and culture are increasingly suppressed, while on the other hand, negative behavior is emphasized. Some of them are looking for a country in which there are social and civil rights that are not recognized by the laws of Serbia.

Half of the respondents see volunteering as a chance to acquire work experience, and they are ready to engage in this process. However, 36.8% of them would accept to volunteer only if this would give them a bigger opportunity for employment in the same position after volunteering. Young people have very negative attitudes about the current situation in the country. They are not satisfied with the political situation in Serbia (96.7%), nor with the economic situation (98.4%). Also, 96.9% of respondents expressed dissatisfaction with the position of science in Serbia.

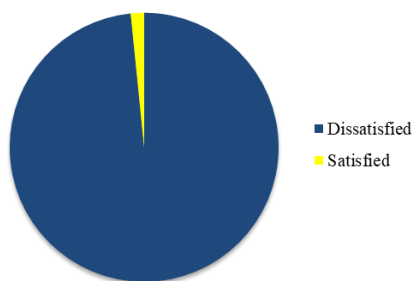

Fig. 3. Satisfaction of respondents with the economic situation in Serbia

The last question was about the most promising branches of economics in Serbia. Respondents were offered certain branches of economics (according to the Chamber of Commerce and Industry of Serbia), which are considered to have potential. They think that the biggest chance for the development of Serbia is in electronic communications (40.6%), which is one of the most successful activities on a global level. Agriculture, with 29.5%, takes second place, and tourism, with 8.9%, takes third. The percentages of the other economic activities are negligible.

Discussion

The results of the research were quite expected. They show that the best-developed regions are the City of Belgrade, South Bačka, and Šumadija due to urban and university centers: Belgrade, Novi Sad, and Kragujevac. In these regions, there are more chances for

employment and progression. Some respondents in this category also mentioned South Banat with the important industrial center Pančevo, agriculturally developed Srem, Zlatibor as one of the most developed tourism regions, Kolubara with various tourism and industrial potentials, as well as Mačva with the historically, culturally, and economically significant City of Šabac. The most common mention of the two neighboring regions in the south of Serbia - Pčinja and Jablanica, as the least developed is worrying. It is a place with exceptional natural and ethnographic features that represent a good basis for the development of tourism, which could initiate the overall development of the region. These two regions include the Vlasina plateau with the artificial lake of the same name, the second largest in Serbia. Vlasina Lake and its environment can still be considered the untapped potential of this area. It should be emphasized that the lake and its surroundings are protected as a Landscape of Outstanding Features, and following that, the development of ecologically oriented, i.e., sustainable types of tourism is desirable. These regions are demographically in an extremely critical situation, and sustainable tourism would certainly gradually lead to positive effects for the development of this area. For something like that, professional and motivated people are needed, as well as state investments, because the same impression has been gained for decades: insufficient investments are being made in the south of Serbia.

Considering the sensitive political status of Kosovo and Metohija, it is clear why the region of Kosovska Mitrovica was mostly mentioned in the category of underdeveloped regions. Until the problematic situation in this part of the country is resolved, it is difficult to talk about the possibilities for the development of this region. The south of Serbia has huge demographic losses, especially in the southeastern part. Some of the respondents did not hesitate to point out that it is not possible to talk about developed regions in Serbia because, according to their opinion, the whole country is completely undeveloped. Politics is one of the key segments of society that should influence the position of young people in the country. The large dissatisfaction of the respondents with the political situation gives a bad image of politics in Serbia and those who are part of it. This is confirmed by Popadić et al. (2019), who state that young people do not trust political parties, not even state institutions.

Almost half of the respondents said they would probably or definitely leave Serbia. This means that the trend of brain drain continues. The study Youth in Serbia 2018–2019, which is part of a regional survey conducted in ten countries, showed that among young people (14–29), the wish to leave the country is very widespread. Serbia is convincingly in first place of all countries in the region in terms of the number of young people who see their future in another country. The largest number of respondents (28%) cited the improvement in living standards as the main reason for leaving Serbia (Popadić et al., 2019). It is interesting that in second place in the same survey was the answer of young respondents, in which they admit that they do not know the reason for leaving (21%), but they still want to go. This means that the idea of leaving the country was instilled in the younger generations from an early age. It seems that leaving Serbia is becoming not only a trend but also an expected and logical step in life.

The main question is: can the stay of highly educated youth in the country influence the even development of the regions? In the current circumstances, the answer is complex. If the situation in Serbia improves in favor of the youth and motivates them to change their decisions to leave, they will dedicate themselves to improving the develop-

ment of their regions and the country itself. But it takes years, maybe decades. Evan found that the answers to most of the questions for the result had very negative attitudes among young people about life in Serbia; almost 90% of respondents said they would like to influence the development of their home regions within their profession. But it is logical to expect that even those who would agree to participate in the development of their home regions without financial compensation will not do that voluntarily for a long time if they do not have any other income. A large number of them plan to leave the country, even though most of them consider that they studied or are still studying for professions that have a future in Serbia. So, unless the country provides them with job opportunities in their profession and better living conditions, greater efforts from youth cannot be expected. Therefore, there will be no even development of the regions; on the contrary, the economic situation will drastically worsen at the level of the entire country.

Following the attitudes of the respondents, the author proposes certain steps to overcome the problems of development and brain drain. First of all, it is necessary to form teams of experts from different fields (economics, sociology, demography, the IT industry, agriculture, tourism, spatial planning, etc.) who will create strategies for retaining highly educated youth as well as strategies for the development of the regions. Teams should be formed at the national and regional levels. Belgrade sometimes acts as the only hub in the country towards which all finances and workforce go, so it is very important to reduce its influence on the rest of Serbia and to highlight other cities as educational and economic centers. In this way, Belgrade would not drag most of the highly educated population. It is advisable to deploy state institutions in other major cities.

Relations between Serbia and its regions, as well as relations between regions themselves, should be established by the principles of mutual respect, cooperation, and solidarity. Regions should be given significantly higher powers than the country. This means that they can have administrative authority to sign contracts and agreements with other regions within Serbia. Also, regions should have the ability to act at the international level, which means they can conclude development agreements, contracts, or protocols of cooperation that are international and approved by the Government of Serbia (Golić & Joksimović, 2017).

The process of decentralization is necessary to stimulate development. Decentralization in general involves the transfer of responsibilities to local self-governments (cities and municipalities). Extended jurisdiction of local self-governments in Serbia most often favors cities and larger municipalities, while many smaller municipalities are unable to carry out assigned responsibilities in a quality and efficient manner (Mijačić, 2012). The problem of regional inequality will be more significantly visible in the future due to the depopulation of small municipalities. The extreme case is the municipality of Crna Trava in Jablanica region, Southeast Serbia, which lost 42% of its population during two decades between 2002 and 2022, according to the results of the Census, and is practically on the verge of not existing anymore as a municipality.

Regionalism, a political ideology that seeks to make regions socio-political centers of government organization, has not yet become significantly embedded in Serbia. The reason for that, among others, can be seen in the negative perception of the population and the major political parties towards regionalism, formed based on the secession of the Yugoslav republics during the last decade of the 20th century. The other reasons are the events (Kosovo War, NATO bombing of Yugoslavia – present-day the Republic of Serbia and the Republic of Montenegro) that led to the unilaterally declared independence of the autonomous

province of Kosovo and Metohija in 2008. The exception is the other autonomous province in Serbia, Vojvodina, which has a long tradition of self-government organization (Mijačić, 2012). Vojvodina includes the northern regions of Serbia (West Bačka, North Bačka, South Bačka, North Banat, Central Banat, South Banat, Srem), which, according to the results of this survey, belong to the categories of medium, well, and excellently developed regions. But despite that, in practice, it seems as if the City of Belgrade, as a separate territorial unit, is still dominant in its administrative and financial power.

It is necessary to educate the population (specifically in smaller communities) about starting private businesses, especially in the fields of sustainable tourism and agriculture. This will include financial incentives from local and government authorities. The country should provide vocational training abroad for young people, after which they would be contractually obligated to return to Serbia and use their acquired knowledge for the development of their home regions. This also means that they are provided with jobs in their field upon their return. Adopting these proposals would create suitable circumstances for stopping or at least reducing the intensity of the brain drain, keeping people in their home regions, and influencing their more even development.

Conclusion

The first hypothesis was that the position of young people in Serbia is unsatisfactory, and it was confirmed. High unemployment, low salaries, and the bad position of important development factors in a country like science and economics are just some of the reasons for the negative position of young people. The second hypothesis was related to the large regional differences in terms of development, and it was also confirmed. Most respondents want to influence, within their profession, the development of their home regions and, consequently, the even development of Serbia, even without being paid, which denies the third hypothesis. With this fact, it can be assumed that by enabling a better quality of life for young people, they would return multiple times with their knowledge, work, and efforts. Stopping the brain drain from Serbia must be a priority task for the government. Without young people, there is neither economic development nor a rejuvenation of the demographic picture. The retention and return of young people would potentially result in mitigating the population aging process at the regional and national levels. Encouraged by financial security as a result of their own work in their professions and other positive social conditions, young people will more intensively and earlier decide to form families and also to have more than one child.

Serbia should certainly pay attention to brain gain. This term refers to the process during which young people, after schooling in their home country, go to developed countries for employment, and then the knowledge of these trained experts is returned to their home country. It is important to emphasize the "return of knowledge" because, in the era of globalization and the internet, a physical return to the home country is often not necessary (Grupa 484). Young professionals can continue to live abroad if life in other countries is more comfortable for them. But that does not mean that responsible institutions should not work on creating conditions for Serbia to one day be a developed country in which young people would like to live, work, and prosper.

The highly educated youth of a country can have a great influence on its international reputation. Globally viewed, the countries that are considered the most suitable for life

usually have a large percentage of younger populations but also the best education and health systems. Young experts and scientists are leaving Serbia, which is why the health and education systems are suffering. Putting experts, as well as highly educated young people with good ideas, plans, and new energy, in appropriate positions at the state, regional, and local levels can at least open the issue of development. The results of state institutions whose job it is to take care of young people and their position have been quite bad so far, and until youth become a priority, there will be no progress in the general development of the country.

Conflicts of Interest: The author declares no conflict of interest.

Publisher's Note: Serbian Geographical Society stays neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

© 2023 Serbian Geographical Society, Belgrade, Serbia.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia.

References

- Bubalo-Živković, M., Đerčan, B., Lukić, T., & Jovanović, G. (2014). Moving to the Welfare Countries: Emigrants from Serbia 1961-2002. *European Researcher*, 71(3-2), 581-594. <https://doi.org/10.13187/issn.2219-8229>
- Čoček, L. (2010). Patterns of Regional Development in Serbia: A Multivariate Statistical Analysis. *Geographica Pannonica*, 14(1), 14-22. <https://doi.org/10.5937/GeoPan1001014C>
- Golić, R., & Joksimović, M. (2017). Regionalization of Serbia as an instrument of balanced regional development and reduction of regional inequalities. *Collection of Papers - Faculty of Geography at the University of Belgrade*, 65(1a), 209-226. <https://doi.org/10.5937/zrgfub1765209G>
- Grečić, V., Kutlača, Đ., Matejić, V., & Mikić, O. (1996). *Migracije visokostručnih kadrova i naučnika iz SR Jugoslavije*. Institut za međunarodnu politiku i privredu i Ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu.
- Grupa 484 (2010). *Odliv mozgova iz Srbije – problemi i moguća rešenja*. Grupa 484.
- International Organization for Migration (2008). *Migration in Serbia: A Country Profile 2008*. International Organization for Migration.
- Jeftić, M. (2015). The impact of demographic processes on the functional urban regions' development in Serbia. *Bulletin of the Serbian geographical society*, 95(1), 67-84. <https://doi.org/10.2298/GSGD1501067J>
- Krasulja, N., Vasiljević Blagojević, M., & Radojević, I. (2016). Brain-drain – the positive and negative aspects of the phenomenon. *Ekonomika*, 62(3), 131-142. <https://doi.org/10.5937/ekonomika1603131K>
- Kutlača, Đ. (2010). Strengthening the capacities and infrastructure of Innovation in Serbia (Presentation). OECD Workshop on the Western Balkans Regional Competitiveness Initiative, Paris, France.
- Lutovac, M., Gatarić, D., & Jovanović, S. (2017). Regional development of Serbia at the beginning of the XXI century. *Bulletin of the Serbian geographical society*, 97(2), 47-63. <https://doi.org/10.2298/GSGD1702047L>

- Mijačić, D., & Paunović, B. (2011). Regional disparities in Serbia. *Ekonomika preduzeća*, 7-8, 379-389.
- Mijačić, D. (2012). *Decentralisation, regionalism and Regional Development in Serbia*. Institute for territorial economic development.
- Miljanović, D., Miletić, R., & Đorđević, J. (2010). Regional inequality in Serbia as a development problem. *Acta geographica Slovenica*, 50(2), 253-275. <https://doi.org/10.3986/AGS50204>
- Ninamedia research (2016). *Istraživanje položaja i potreba mladih u Republici Srbiji*. Ninamedia research.
- OECD (2019). *International Migration Outlook 2019*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/c3e35eec-en>
- Pešić, J., Videnović, M., & Plut, D. (2009). Problemi mladih u Srbiji: odrastanje u uslovima društvene krize. *Srpska politička misao*, 3, 157-182. <https://doi.org/10.22182/spm.2532009.8>
- Popadić, D., Pavlović, Z., & Mihailović, S. (2019). *Youth study Serbia*. The Friedrich-Ebert-Stiftung (FES).
- Statistical Office of Serbia (1948). *Stalno stanovništvo po narodnosti, popis 1948*. Statistical Office of Serbia.
- Statistical Office of Serbia (2022). First results of the 2022 Census of Population, Households and Dwellings. Statistical Office of Serbia.
- Statistical Office of Serbia (2014). *Comparative overview of the number of population in 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011*. Statistical Office of Serbia.
- Тошић, Д., Крунић, Н., & Невенић, М. (2008). Истраживања просторне структуре одрживог града – Quo vadis. *Гласник Српског географског друштва*, 88(2), 35-44 [Тошић, Д., Крунић, Н., & Невенић, М. (2008). Истраживања просторне структуре одрживог града – Quo vadis. *Гласник Српског географског друштва*, 88(2), 35-44]. <https://doi.org/10.2298/GSGDo802036T>
- Vangeli, A., Mehmedovic, N., & Bakiu, B. (2010). *National Report: Brain Drain in Macedonia: Scope and Factors*. Center for Research and Policy Making.
- Vracic, A. (2018). *The way back: brain drain and prosperity in the Western Balkans*. European Council on Foreign Relations.
- Winkler, A. (2012). Measuring regional inequality: an index of socio-economic pressure for Serbia. *Collection of Papers – Faculty of Geography at University of Belgrade*, 60, 81-102.
- Živanović, Z. (2009). Macroregional centers in function of regional development of Serbia. *Bulletin of the Serbian geographical society* 89 (3), 23-50. <https://doi.org/10.2298/GSGDo903023Z>
- Živanović, Z., & Gatarić, D. (2013). Polarization sets naselennih punktova Srbije. *Vestnik Associazione Russian geographers obshchestvo vedov (186-195)*. Moskva.
- Živanović Z., & Gatarić D., (2017). Differences in regional development on the territory of the Republic of Serbia. In: K. Rogatka & D. Szymańska (Eds.), *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 35, 145-154. <https://doi.org/10.1515/bog-2017-0010>

Оригинални научни рад

UDC 314.7-051.81(497.11)
<https://doi.org/10.2298/GSGD2302205C>

Примљено: 24. априла 2023.

Исправљено: 27. маја 2023.

Прихваћено: 02. јуна 2023.

Милица Цветановић^{1*}

** Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд, Србија*

ОСТАНАК ВИСОКООБРАЗОВАНЕ ОМЛАДИНЕ У СРБИЈИ КАО ШАНСА ЗА РАВНОМЕРНИ РАЗВОЈ РЕГИОНА

Апстракт: Лоша економска ситуација у Србији већ годинама подстиче одлазак младих људи, најчешће због немогућности да се запосле у сопственој држави. Услед тога, Србија остаје без високообразоване омладине која би својим знањем и савременим вештинама могла подстаћи развој својих матичних региона. Овај рад је покушај успостављања везе између одлива мозгова и развоја NUTS 3 региона Србије, односно утврђивања да лиостанак високообразоване омладине може подстаћи равномерни развој региона. Теоријски су представљени проблеми развоја и разлози за миграцију. Након тога дати су резултати истраживања обављеног путем анкете која је обухватила 320 испитаника између 18 и 35 година и то – студената и оних који већ поседују факултетске дипломе. Резултати овог истраживања прилично су негативни и самим тим утврђено је да је положај младих у Србији незадовољавајућ. Упоређивањем са претходним истраживањима долази се до закључка је да је ситуација током година постајала све лошија. На основу одговора испитаника, предложени су одређени кораци које је пожељно предузети како би дошло до позитивних резултата.

Кључне речи: Србија, омладина, матични региони, равномерни развој, одлив мозгова

¹ m.cvetanovic991@gmail.com (аутор за кореспонденцију)

Увод

Србија је годинама изложена одласку младог, образованог и радно способног становништва. Разлози за одлазак су разни, али већина указује на то да Србија није уређена по моделима који одговарају овим старосним групама, нарочито у политичком и економском смислу. Миграцијом младих из мањих градова у универзитетске центре (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац) ради студирања, почиње процес прилагођавања новој средини без плана и мотивације за повратак у општине из којих су дошли. То доводи до растућих неједнакости у развоју региона. Сматра се да главни град Београд нуди веће могућности за бољи живот, али и за посао након дипломирања. Док један број младих покушава да се трајно настани у неком већем граду након стицања дипломе, све више њих одлучује се на корак даље, а то је напуштање државе што доводи до све израженијих негативних економских ефеката на њихове матичне регионе, али и на саму државу.

Разлике у развијености региона у Србији су међу највећим у Европи и та чињеница је допринела подизању свести о неопходности политике која подстиче равномерни регионални развој. Овај проблем је и резултат дуготрајних недостатака кључних фактора конкурентности – лоше инфраструктуре, лоших услова на тржишту, недовољне пословне подршке, деградиране животне средине и малих улагања у повећање атрактивности територија (Мијаčić, 2012; Мијаčić & Рауповић, 2011). Овакви услови доводе до слабе могућности запошљавања, посебно младих који тек траже први посао, али до и негативних ефеката на развој региона, доводећи неке од њих у стање готово потпуне неразвијености.

Овај рад може се поделити у четири дела. У првом делу дат је осврт на неке од главних проблема регионалног развоја у Србији, док ће у другом бити речи о разлозима због којих млади високообразовани људи одлазе из земље. Трећи и најважнији део обухвата резултате анкете. Дискусија као четврти део тумачиће одговоре испитаника. У овом делу биће предложени кораци који се могу предузети како би се решили или бар ублажили проблеми развоја и останка младих у Србији.

Проблеми регионалног развоја у Србији

Почетни проблем треба везати за промене након Другог светског рата када је велики број становништва почео да напушта рурална подручја, сели се у градове и подстиче процес урбанизације, а самим тим и развој привредних грана које су карактеристичне за градске средине. Са друге стране, како наводе Lutovac et al. (2017) изражене миграције, на релацији село-град, остављају пољопривредна подручја без радно активног становништва. Овај процес траје и данас. Према Тошићу и др. (2008), изучавања урбаних средина спроведена током 50-их година прошлог века нагласак стављају на међузависност просторновременске еволуције структуре града са развитком науке, технологије и свеукупног социо-економског и културног преображаја друштва. Међутим, у Србији су ти утицаји били слабије приметни осим економског фактора развоја који је постао примарни, често без планирања на дуже стазе.

Послератни период био је почетна фаза у формирању јаза између урбаних и руралних подручја, односно развијених и неразвијених простора Србије. Велики број региона у Србији показује да развијенија структура делатности постоји само у град-

ским насељима, а ови развојни центри одређују процесе који се одвијају у непосредном окружењу (Živanović & Gatarić, 2017). У процесу социо-економског преображаја територије Србије, који је заснован на просторној и социјалној покретљивости становништва, смењују се различите фазе урбанизације што се манифестује демографским, физиономским и функционалним променама сеоских и градских насеља (Živanović, 2009). На динамику примарне урбанизације утицао је и развој саобраћаја, посебно друмског који је максимално валоризовао географски положај постојећих градских центара што је заједно допринело њиховој атрактивности за досељавање становништва (Jeftić, 2015). Концентрација становништва и радних места у урбаним срединама кумулативно је подстакла концентрацију функција, привредних делатности (секундарног и терцијарног сектора) и јавних делатности у Србији. То је довело до повећане диверсификације привредне структуре, а самим тим и капитала (производног и финансијског) у брзо растућим, али хијерархијски и функционално различитим урбаним срединама, уз истовремено успоравање развоја великих руралних подручја (Živanović & Gatarić, 2013). Политика друштвеног развоја у другој половини 20. века усредсредила се искључиво на економско развојну димензију Србије, занемарујући социјалне, географске, просторно планерске и друге аспекте регионалне политике, а проблем неразвијених подручја покушавала је да реши директним државним подстицајима. Осим тога, није постојала ни адекватна институционална подршка која би редуковала неразвијеност и помогла бржем развоју заосталих подручја. Процес транзиције српске привреде утицао је да неразвијена подручја у Србији још више застану за другим деловима државе. Рурална подручја, некада основни носиоци развоја, представљају најсиромашније делове државе, са врло израженом депопулацијом (Lutovac et al., 2017).

Поларизујући ефекти урбанизације најизраженији су у случају Београда који је након Другог светског рата био доминантно средиште развоја (Živanović & Gatarić, 2017). Упоредујући први послератни попис становништва у Србији (1948) и последњи попис (2022), евидентно је да је учешће Београда у укупном становништву Србије порасло са 5,8% 1948. године на 25,2% 2022. године (РЗС, 1948, 2022). Треба напоменути и да последњи попис не обухвата податке за Косово и Метохију, као и да се Београд током деценија просторно проширио на неколико околних општина и насеља. Град Београд има статус посебне територијалне јединице, због чега се назива и Београдски регион. Његов утицај на остатак Србије у сваком аспекту је толико изражен да се сматра да све у држави зависи од главног града. Ова чињеница довела је до тога да се Београд годинама међу становништвом назива „државом у држави“. Због тога региони који су ближи главном граду, у погледу развијености у бољој су позицији од неких удаљенијих региона. Џоџек (2010:20) наводи да је „динамичан развој региона у близини Београда одраз његове атрактивности, док јужнији окрузи имају тенденцију да буду занемарени од стране инвеститора“. Та атрактивност огледа се пре свега у његовом одличном географском и саобраћајном положају. Београд се налази на траси паневропских коридора X и VII, а реке Сава и Дунав га деле на два дела – један позициониран на Балканском полуострву, а други у Панонској низији. Овакав положај му, између осталог, даје далеко веће шансе за развој бројних привредних грана, за разлику од остатка Србије. Неоспорна је чињеница да се број људи који се досељава у Београд и околину стално повећава, али да ли то увек позитивно утиче на развој овог простора? Превелик број становника концентрисан у главном граду и његовој околини, у економски слабој земљи као што је Србија,

може довести до недовољног броја радних места. Одавно се сматра да Србија на факултетима школује далеко више студената него што је потребно за одређена занимања. Велики је број незапослених лица са високим образовањем. Многи од њих су мастерирали, па чак и докторирали.

Регионализацију Србије у другој половини XX века карактерише и доминација традиционалног приступа, заснованог на класичном схватању региона као статичне физиономске просторне целине, уз извесне покушаје економске регионализације. Овакви видови регионализације били су у великој мери непримењиви у пракси, тако да нису постали део законодавства везаног за планирање равномерног развоја територије Србије. Децентрализација која је направљена у социјализму није дала очекиване резултате. Одложена транзиција Србије у погледу тржишне економије и њена институционална транзиција у високо централизовану државу (нарочито после политичких промена крајем 20. века) интензивирали су старе и створили нове регионалне неједнакости. Просторну неједнакост – у социо-економском смислу – треба посматрати као трајни развојни проблем Србије (Golić & Joksimović, 2017; Winkler, 2012). Аутори Miljanović et al. (2010:264) наводе „Србији је потребна регионализација и децентрализација која би ефикасније утицала на смањење регионалних диспаритета и успешније прилагођавала проблеме региона савременим развојним токовима у складу са интересима регионалне и локалне заједнице и циљевима одрживог развоја“.

Србија је посткомунистичка земља и повећање економских разлика између региона током посткомунистичке трансформације није нова ствар. У Централној, Источној и Југоисточној Европи, посткомунистичка трансформација напредује различитим интензитетом са различитим стопама успеха. Од свих укључених земаља, Србија је последња започела процес трансформације. Бруто домаћи производ (БДП) по глави становника Србије био је сличан оном у земљама Трећег света, а њена економија и политика су биле корумпиране и неорганизоване (Џоџек, 2010).

Разлози за миграцију

Миграциона кретања из Србије узрокована су различитим историјским, друштвеним, политичким, економским и демографским факторима. Политичка криза, етнички конфликти и економска ситуација подстакли су масовне присилне емиграције из бивших југословенских република током последње деценије XX века (ИОМ, 2008). Масовност одлазака из Србије траје и даље, а исељавају се људи различите старости, али и степена образовања.

Што су фактори који иницирају напуштање земље неповољнији - већи је проценат одлива мозга. Од људи се очекује да се одлуче за пресељење у другу земљу у којој њихов приход омогућава боље управљање трошковима живота. Фактори који привлаче српско становништво у другим земљама су: могућност бољих зарада и веће шансе за запослење, уређен економски систем, социјална сигурност, трошкови живота, али и добре пензије на крају радног века (Krasulja et al., 2016). У кризном периоду између пописа 1991. и 2002. Србију је напустило 212.972 лица. Земље које мигранти из Србије најчешће бирају су пре свега Аустрија, Немачка, Швајцарска, али и Италија, Француска, САД, Шведска и Канада (Bubalo-Živković et al., 2014). Организација за економску сарадњу и развој –

OECD (2019) navodi da je Srbija 2014. godine bila među prvih deset zemaља чији су држављани тражили азил у земљама које припадају овој организацији (што укључује све земље у које српски мигранти најчешће одлазе). Међутим, приметно је да се поред Србије на поменутој листи налазе углавном земље у којима се тада водио рат или ратно стање још увек траје. У истом извештају се наводи и да је Србија на 38. месту од 50 земаља порекла имиграната који су дошли у земље OECD у периоду од 2007. до 2017. године.

Резултати истраживања положаја и потреба младих од 15 до 30 година показују да су њихови ставови о својој будућности у Србији веома негативни. Такође, 70% испитаника је изјавило да им услови живота не дозвољавају да заснују породицу (Ninamedia research, 2016). Они који одлуче да оду често одлазе у оне земље у којима већ имају чланове породице, рођаке или пријатеље. Познавање страног језика може олакшати одлуку коју државу одабрати за пресељење.

Према ауторима Pešić et al. (2009:159) „проблеми младих који су препознати на глобалном нивоу још више су наглашени у условима продужене економске и социјалне кризе у Србији.“ Млади научници и истраживачи имају неповољан статус у Србији, што је случај и у земљама региона. Током 1993, 1994. и 1995. године, Министарство науке и технологије и Институт за међународну политику и привреду спровели су истраживања на основу којих су закључили да је 1.300 истраживача напустило Србију у периоду 1979-1994 (већином дипломаца и доктора науке из области природних наука) који су били запослени у научноистраживачким установама. Већина њих је била млађа од 40 година (Grečić et al., 1996, цитирано у Група 484 2010). У периоду између 1995. и 2000. године, број научника и истраживача на Западном Балкану смањен је за 70% (Vangeli et al., 2010). Иако је од краја ратног периода прошло две и по деценије, економска ситуација је слична оној из 1990-их.

Здравство, образовање, инжењеринг и информационе технологије су сектори који највише пате због одлива мозга (Vrasić, 2018). Организација за економску сарадњу и развој (OECD) наводи да је Србија у периоду од 1991. до 2010. године изгубила око 9 милијарди долара одливом мозга (на основу државних улагања у образовање студената). Већина дипломаца који су у том периоду напустили Србију школовали су се у области информационо-комуникационих технологија, као и природних наука (Kutlača, 2010). Ситуација у Србији веома је критична. Осим недостатка радних места, већина конкурса за посао захтева радно искуство, најчешће неколико година, као основни услов који кандидат треба да испуни. Ово младима додатно отежава ситуацију јер не могу да нађу први посао. Све већи број људи који напушта земљу брише се са евиденције Завода за запошљавање, што даје привид смањења броја незапослених, али реалност је, нажалост, другачија.

Методe истраживања

Проблемом одлива мозга и регионалних разлика у развоју Србије бавили су се бројни истраживачи и институције. Овај рад је још један покушај да се скрене пажња надлежнима на хитност решавања наведених проблема. На основу истражене литературе о социо-економским проблемима у Србији и личног опажања аутора,

постављају се следеће хипотезе које ће бити потврђене или демантоване током овог истраживања:

Хипотеза 1. Положај младих у Србији је незадовољавајућ.

Хипотеза 2. Регионалне разлике у погледу развоја су велике.

Хипотеза 3. Високообразована омладина није заинтересована да допринесе равномерном развоју Србије јер своју будућност не види у овој земљи.

Истраживање о међузависности одлива мозгова и развоја региона Србије спроведено је путем интернета (е-пошта и друштвене мреже) током 2022. године и обухватило је 320 особа. Испитаници су били студенти и лица која су већ дипломирала, укључујући и оне са вишим степенима образовања (мастер, докторат), старости од 18 до 35 година, с обзиром да се већина високообразованих лица и студената тог узраста одлучује да напусти Србију. Истраживање је садржало двадесет и једно питање.

Анкета се може поделити на четири дела. Први део чине лична питања везана за пол и старост испитаника, степен образовања и запослење. Други део анкете истражује планове и ставове испитаника у погледу развоја матичних региона, као и могућег повратка у своје регионе. Испитаници су имали задатак да своје матичне регионе означе као: неразвијен регион, слабо развијен регион, средње развијен регион, добро развијен регион или одлично развијен регион. Користећи исте категорије развоја као у претходном питању, од испитаника је тражено да издвоје по три региона у свакој од наведених категорија на основу њима познатих чињеница о развоју региона. Резултати овог питања приказани су картографски. Региони су на карти означени у категорији у којој их испитаници најчешће наводе. Трећи део анкете односи се на одлазак из земље. Последња група питања испитује кључне теме од којих зависи положај и остатак високообразоване омладине у земљи - политику, економију и науку.

Резултати истраживања

Највећи број испитаника је у старосној групи 18-23 године, што значи да су у питању студенти или особе које су тек дипломирале.

Таб. 1. Основни демографски подаци о испитаницима (стр. 210)

Следеће питање показује ниво образовања који испитаници имају. Како су у анкети учествовали само тренутни студенти и лица која су већ дипломирала, средња школа се односи на оне који су у време анкетања још увек били студенти основних студија и више од половине испитаника припада овој категорији.

Таб. 2. Образовна структура испитаника (стр. 210)

Када је у питању њихов тренутни статус, проценат испитаника који су се означили као студенти виши је од 80%, што указује да су ове категорије означавали и студенти виших нивоа студија. Мањи проценат запослености може се објаснити дуготрајном слабом запосленошћу, али и дугогодишњом забраном запошљавања у јавном сектору у Србији. С друге стране, када су студенти у питању, узрок малог броја запослених најчешће је болошки систем образовања, који захтева од студента

редовно присуство на факултету. Ово подразумева велики број сати недељно на часовима, што отежава проналажење одговарајућег запослења.

У следећем питању испитаници су означавали своје матичне регионе. Понуђена им је подела Србије према НУТС 3 статистичким регионима (управни окрузи). Иако постоји 30 региона, њих 26 је укључено у истраживање, док четири региона на Косову и Метохији (Косовски, Косовско-поморавски, Пећки и Призренски регион) из политичких и административних разлога нису укључени. Из истих разлога Косовскомитровачки регион приказан је без општина Вучитрн и Србица, а општина Косовска Митровица представљена је у целини због нерешеног питања разграничења на две општине. Најмање испитаника је управо из Косовскомитровачког региона. Највише испитаника је из београдског региона (Град Београд), што је и очекивано с обзиром на број становника главног града.

Таб. 3. Регионални размештај испитаника (стр. 211)

Међу студентима који студирају ван својих региона, велики проценат њих (71,3%) не планира да се врати у матичне регионе након дипломирања. Само 25,5% оних који су већ дипломирали вратило се у своје матичне регионе. Скоро половина њих је још током студија планирала повратак и запошљавање у матичним регионима након дипломирања, док је 26% њих рекло да су се вратили јер нису могли да нађу посао у граду/региону где су студирали. Остали који су се вратили имали су друге разлоге.

Најмањи број испитаника (7,9%) сматра да долазе из одлично развијених региона, док 8,8% сматра да су њихови матични региони неразвијени. Највећи број испитаника (35,6%) сматра да су њихови матични региони средње развијени. Своје регионе као слабо развијене означило је 29,7%, а остатак испитаника (18%) сматра да су њихови матични региони добро развијени.

На питање у којем су испитаници морали да издвоје по три региона у свакој од категорија развијености, одговори су били прилично слични. Сви испитаници су на првом месту одлично развијених региона навели Београдски регион. Друго место у овој категорији заузима Јужнобачки регион, а следи га Шумадијски регион. На првом месту неразвијених региона налази се Пчиња, регија на крајњем југоистоку Србије. У овој категорији најчешће се појављују и Јабланички и Косовскомитровачки регион. Слабо развијеним регионима сматрају се Топлички, Нишавски и Пиротски. Интересатно је то што су сви најчешће помињани региони у две претходно наведене категорије суседни, што је потврда општег мишљења о сиромашном југу Србије. Као средње развијени најчешће се помињу региони на крајњем северу Србије, као и на њеном истоку. У овој категорији су и суседни региони Поморавски, Расински и Рашки. Готово цела Западна Србија је означена као добро развијена. Колубарски регион у Западној Србији, као и Јужнобанатски у северној аутономној покрајини Војводини најчешће су навођени региони на првом месту ове категорије.

Сл. 1. Развијеност НСТЈ 3 (NUTS 3) региона по мишљењу испитаника (аутор: Милица Цветановић, подлога: Републички геодетски завод) (стр. 212)

Преко 60% испитаника сматра да професија за коју су се школовали или за коју се још увек образују има будућност у Србији, док се други не слажу са тим. Велики проценат њих (62,2%) би желео да утиче на развој свог матичног региона, у складу са својом професијом и без новчане надокнаде, али 24,4% њих би то прихватило само уколико су плаћени, док су остали дали негативан одговор.

Већина испитаника не би се усудила да започне приватни бизнис у свом матичном региону. Међутим, око 30% испитаника одлучило би се за тај корак само ако постоје подстицајна средства локалних или институција вишег нивоа.

Једно од кључних питања било је везано за одлазак из Србије. Имајући у виду тренутну ситуацију у погледу одлива мозгова, не чуди што је најмањи број испитаника изјавио да не планира да напусти Србију (18,1%). Највећи број њих (29,2%) ће вероватно отићи, док се 25,2% њих дефинитивно одлучило на тај корак.

Сл. 2. Одговори испитаника на питање о напуштању Србије (стр. 212)

Међу испитаницима који планирају да оду њих 21% би напустило земљу само привремено, док 21,3% сматра да ће њихов одлазак бити трајан. Међутим, највећи број (57,7%) испитаника сматра да дужина боравка у иностранству зависи од различитих фактора, између осталог - адаптације и професионалног успеха у другој држави. Када су у питању разлози одласка, испитаници су могли да означе неколико понуђених одговора. Најчешће су бирали бољи животни стандард, а потом и већу шансу да нађу посао у струци, али и студирање у иностранству и стручно усавршавање. Њихову одлуку да оду подстичу и разлози етичке природе јер тренутно живе у друштву у којем се образовано становништво и култура све више потискују, док се с друге стране наглашава негативно понашање. Неки од њих траже државу у којој постоје социјална/грађанска права која закони Србије не признају.

Половина испитаника види волонтирање као шансу за стицање радног искуства и спремни су да се укључе у овај процес. Међутим, 36,8% њих би прихватило да волонтира само ако би им то дало већу могућност за запошљавање на истом радном месту након волонтирања.

Млади имају веома негативне ставове о тренутној ситуацији у земљи. Они нису задовољни политичком ситуацијом у Србији (96,7%), као ни економском (98,4%). Такође, 96,9% испитаника је изразило незадовољство положајем науке у Србији.

Сл. 3. Задовољство испитаника економском ситуацијом у Србији (стр. 213)

Последње питање односило се на најперспективније гране привреде у Србији. Испитаницима су понуђене одређене гране привреде (према Привредној комори Србије) за које се сматра да имају потенцијал. Сматрају да је највећа шанса за развој Србије у електронској комуникацији (40,6%), која је једна од најуспешнијих делатности на глобалном нивоу. На другом месту је пољопривреда са 29,5%, а на трећем туризам са 8,9%. Проценти осталих привредних делатности су занемарљиви.

Дискусија

Резултати истраживања су сасвим очекивани. Они показују да су најразвијенији региони Град Београд, Јужнобачки и Шумадијски због урбаних и универзитетских центара - Београда, Новог Сада и Крагујевца. У овим регионима су веће шансе за

запошљавање и напредовање. Поједини испитаници у овој категорији наводили су и Јужнобанатски регион са значајним индустријским центром Панчевом, пољопривредно развијен Срем, Златиборски регион као једна од најразвијенијих туристичких области, Колубарски са разноврсним туристичким и индустријским потенцијалима, као и Мачвански регион са историјски, културно и економски значајним градом Шапцем. Забрињавајуће је најчешће навођење два суседна региона на југу Србије – Пчињског и Јабланичког као најслабије развијених. У питању је простор изузетних природних и етнографских карактеристика које представљају добру основу за развој туризма, а који би могао да покрене свеукупни развој региона. Ова два региона обухватају Власинску висораван са истоименим вештачким језером, другим по величини у Србији. Власинско језеро са својом околином и даље се може сматрати неискоришћеним потенцијалом овог краја. Треба истаћи да су језеро и његова околина заштићени као Предео изузетних одлика и у складу са тим пожељан је развој еколошки оријентисаних, односно одрживих типова туризма. Ови региони су демографски у изузетно критичној ситуацији, а одрживи туризам би свакако постепено довео до позитивних ефеката по развој овог подручја. За тако нешто потребни су стручни и мотивисани људи, али и државна улагања, јер се деценијама стиче исти утисак - недовољно се улаже у југ Србије.

С обзиром на осетљив политички статус Косова и Метохије, јасно је зашто се Косовскомитровачки регион највише помињао у категорији неразвијених региона. Док се не реши проблематична ситуација у овом делу земље, тешко је говорити о могућностима развоја овог региона. Југ Србије има огромне демографске губитке, посебно југоисточни део. Неки од испитаника нису се устручавали да истакну да се у Србији не може говорити о развијеним регионима, јер је по њиховом мишљењу цела држава потпуно неразвијена.

Политика је један од кључних сегмената друштва који треба да утиче на положај младих у земљи. Велико незадовољство испитаника политичком ситуацијом даје лошу слику о политици у Србији и онима који су део ње. То потврђују Рорадић et al. (2019) који наводе да млади не верују политичким партијама, па ни државним институцијама.

Скоро половина испитаника изјавила је да би вероватно или дефинитивно напустила Србију. То значи да се тренд одлива мозгова наставља. Студија „Млади у Србији 2018/2019“, која је део регионалног истраживања спроведеног у десет земаља, показала је да је међу младима (14-29) веома распрострањена жеља да напусте земљу. Србија је убедљиво на првом месту од свих земаља у региону по броју младих који своју будућност виде у другој земљи. Највећи број испитаника навео је побољшање животног стандарда (28%) као главни разлог одласка из Србије (Рорадић et al., 2019). Занимљиво је да се на другом месту исте анкете нашао одговор младих испитаника у коме признају да не знају разлог одласка (21%), али ипак желе да оду. То значи да се новијим генерацијама од малих ногу усађивала идеја о одласку из земље. Чини се да одлазак из Србије постаје не само тренд већ и очекиван и логичан корак у животу.

Главно питање је: може ли остатак високообразоване омладине у земљи утицати на равномеран развој региона? У садашњим околностима, одговор је комплексан. Уколико се ситуација у Србији поправи у корист омладине и мотивише их да промене своје одлуке о одласку, они ће се посветити унапређењу развоја својих ре-

гиона и саме државе. Али за то су потребне године, можда и деценије. Иако су одговори на већину питања за резултат имали веома негативне ставове младих о животу у Србији, скоро 90% испитаника је рекло да би желело да у оквиру своје професије утиче на развој својих матичних региона. Али логично је очекивати да чак и они који би пристали да учествују у развоју матичних региона без новчане надокнаде то неће дуго радити волонтерски ако немају других прихода. Велики број њих планира да напусти земљу упркос томе што већина сматра да је студирала или се још увек школује за занимања која имају будућност у Србији. Дакле, уколико им држава не обезбеди посао у струци и боље услове живота, не могу се очекивати већи напори од стране омладине. Стога неће бити равномерног развоја региона, напротив – економска ситуација ће се драстично погоршати на нивоу целе земље.

У складу са овим ставовима испитаника, аутор предлаже одређене кораке за превазилажење проблема развоја и одлива мозга. Најпре, неопходно је формирати тимове стручњака из различитих области (економије, социологије, демографије, ИТ индустрије, пољопривреде, туризма, просторног планирања итд.) који ће креирати стратегије за задржавање високообразоване омладине, као и стратегије развоја региона. Тимове треба формирати на националном и регионалном нивоу. Београд понекад делује као једино чвориште у земљи ка коме иду све финансије и радна снага, па је веома важно смањити његов утицај на остатак Србије и истаћи друге градове као образовне и економске центре. На овај начин Београд не би одвлачио већину високообразованог становништва. Препоручљиво је распоређивање државних институција у другим већим градовима.

Односе између Србије и њених региона, као и односе између самих региона, треба успостављати у складу са принципима међусобног поштовања, сарадње и солидарности. Регионима треба дати знатно већа овлашћења од стране државе. То значи да могу имати административна овлашћења, као и да потписују уговоре и споразуме са другим регионима у Србији. Такође, региони би требали да имају могућност деловања на међународном нивоу, што значи да могу да склапају развојне споразуме, уговоре или протоколе о сарадњи који су међународни и одобрени од стране Владе Србије (Golić & Joksimović, 2017).

Процес децентрализације је неопходан за подстицај развоја. Децентрализација генерално подразумева пренос надлежности на локалне самоуправе (градове и општине). Проширена надлежност локалних самоуправа у Србији најчешће фаворизује градове и веће општине, док многе мање општине нису у могућности да квалитетно и ефикасно извршавају поверене обавезе (Мијашић, 2012). Проблем регионалне неједнакости у будућности ће бити све видљивији због депопулације у малим општинама. Екстремни случај је општина Црна Трава у Јабланичком региону, Југоисточна Србија, која је по резултатима пописа изгубила 42% становништва у периоду од две деценије - између 2002. и 2022. године и практично је на ивици гашења.

Регионализам, политичка идеологија која настоји да регионе учини друштвено-политичким центрима организовања власти, још увек није у значајној мери укорењена у Србији. Разлог за то, између осталог, може се видети у негативној перцепцији становништва и главних политичких партија према регионализму, насталом на основу сецесије југословенских република током последње деценије 20. века. Други разлози су догађаји (рат на Косову, НАТО бомбардовање Југославије – данас Републике Србије и Републике Црне Горе) који су довели до једнострано проглашене

независности Аутономне Покрајине Косово и Метохија 2008. године. Изузетак је друга аутономна покрајина у Србији – Војводина која има дугу традицију самоуправног организовања (Мијаџић, 2012; РЗС 2011, 2022). Војводина обухвата северне регионе Србије (Западнобачки, Севернобачки, Јужнобачки, Севернобанатски, Средњебанатски, Јужнобанатски, Сремски) који, према резултатима овог истраживања, спадају у категорије средње, добро и одлично развијених региона. Али упркос томе, у пракси чини се да је Град Београд, као посебна територијална јединица и даље доминантан у својој административној и финансијској моћи.

Неопходно је едуковати становништво (нарочито у мањим срединама) о покретању приватног бизниса, посебно у области одрживог туризма и пољопривреде. Ово би укључивало финансијске подстицаје од стране локалних власти и Владе Србије. Пожељно је да држава обезбеди стручно усавршавање младих у иностранству након чега би они били у уговорној обавези да се врате у Србију и стечено знање користе за развој матичних региона. То подразумева и да им је по повратку обезбеђен посао у струци.

Усвајањем ових предлога створиле би се погодне околности за заустављање или бар смањивање интензитета одлива мозгова, останак у матичним регионима и утицај на њихов равномернији развој.

Закључак

Првом хипотезом дата је претпоставка је да је положај младих у Србији незадовољавајући и она је потврђена. Велика незапосленост, мале плате, лош положај важних развојних фактора у земљи попут науке и економије само су неки од разлога за негативан положај младих. Друга хипотеза односила се на велике регионалне разлике у развоју и такође је потврђена. Већина испитаника жели да у оквиру своје професије утиче на развој својих матичних региона, а самим тим и на уједначен развој Србије, чак и без новчане надокнаде, што демантује трећу хипотезу. Уз ову чињеницу, може се претпоставити да би омогућавањем квалитетнијег живота младима, они вишеструко вратили својим знањем, радом и трудом. Заустављање одлива мозгова из Србије мора бити приоритетни задатак Владе. Без младих нема ни економског развоја ни подмлађивања демографске слике. Останак и повратак младих потенцијално би резултирао ублажавањем процеса старења становништва на регионалном и националном нивоу. Подстакнути финансијском обезбеђеношћу као последицом сопственог рада у струци и другим позитивним социјалним условима, млади ће се интензивније и раније одлучивати на формирање породица, али и на рађање више од једног детета.

Србија свакако треба посветити пажњу и приливу мозгова. Овај термин односи се на процес током којег млади људи, након школовања у матичној земљи, одлазе у развијене земље ради запошљавања, а потом се знање ових формираних стручњака враћа у њихову матичну државу. Важно је истаћи „повратак знања“ јер у ери глобализације и интернета физички повратак у матичну земљу често није неопходан (Гура 484). Млади стручњаци могу наставити да живе у иностранству ако им је живот у другим земљама пријатнији. Али то не значи да одговорне институције не треба да раде на стварању услова да Србија једног дана буде развијена земља у којој би млади желели да живе, раде и напредују.

Високообразована омладина једне државе доста може утицати и на њен међународни углед. Глобално посматрано, земље које се сматрају најпогоднијим за живот најчешће имају велики проценат млађе популације, али и најбоље образовне и здравствене системе. Србију напуштају млади стручњаци и научници због чега наш здравствени и образовни систем трпе. Постављање најстручнијих лица, као и високообразованих младих људи са добрим идејама, плановима и новом енергијом на одговарајућа места на државном, регионалном и локалном нивоу може макар отворити питање развоја. Резултати државних институција које се баве омладином до сада су били прилично лоши, а док млади не постану приоритет, неће бити помака у општем развоју државе.

© 2023 Serbian Geographical Society, Belgrade, Serbia.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia.

Литература (погледати у енглеској верзији текста)